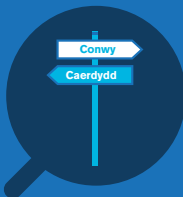

A graphic featuring a large, dark blue number '5' in the center. To the upper left of the '5' is a small, light blue copyright symbol '©'. The entire graphic is set against a background of several overlapping white rectangular shapes, resembling a stack of papers, with an orange border on the left and bottom edges. At the bottom left, there are four horizontal blue lines of varying lengths.

Sefyllfa'r Gymraeg 2016–20: Adroddiad 5-mlynedd Comisiynydd y Gymraeg

Crynodeb gweithredol

Crynodeb gweithredol	3
Safonau a strategaeth	3
Cyrchu at y miliwn	5
Cwmpasu pob cymuned	6
Sicrhau statws	8

Crynodeb gweithredol

Safonau a strategaeth

Bu'r pum mlynedd diwethaf yn ferw o ddatblygiadau a thrafodaethau gwleidyddol arwyddocaol yn ymwneud â'r Gymraeg. Ond does dim amheuaeth mai'r datblygiad a gipiodd y penawdau oedd cyhoeddi strategaeth iaith uchelgeisiol a hirdymor Llywodraeth Cymru, *Cymraeg 2050: Miliwn o siaradwyr*. Datblygiad arall o bwys oedd gweld y sefydliadau cyntaf yn dechrau gweithredu safonau'r Gymraeg. Gyda'i gilydd – ac o'u gweithredu i'r eithaf – mae gan y ddau ddatblygiad hyn botensial i weddnewid sefyllfa'r Gymraeg dros y pum mlynedd nesaf ac am genedlaethau i ddod. Craffu ar eu gweithrediad yn ystod eu blynyddoedd ffurfiannol yw prif nod ail adroddiad 5-mlynedd y Comisiynydd ar sefyllfa'r Gymraeg rhwng 2016 a 2020.

Nid oes canlyniadau cyfrifiad i'w dadansoddi yn yr adroddiad y tro hwn, ond mae canlyniadau Cyfrifiad 2011 wedi parhau i ddylanwadu'n drwm ar ddatblygiadau polisi'r cyfnod adrodd. Yr enghraifft amlycaf, wrth gwrs, yw targed meintiol strategaeth y Llywodraeth wedi i'r cyfrifiad diwethaf ddangos gostyngiad yn nifer y siaradwyr Cymraeg. Er i'r uchelgais i gyrraedd miliwn o siaradwyr gael ei chroesawu'n fawr adeg ei chyhoeddi yn 2017, mae peth amheuaeth ynghylch a yw'r ymdrechion hyd yma'n ddigonol i'w gwireddu. Mae'n debygol hefyd y bydd angen gwaith adfer a buddsoddi sylweddol yn sgil effeithiau COVID-19 – rhywbeth na chynlluniwyd ar ei gyfer wrth lunio'r strategaeth, wrth gwrs.

Gall fod perygl weithiau o feddwl bod y strategaeth ar ei phen ei hun yn ddigon i gyflawni ei hamcanion. Y gwir amdani yw bod angen i'w hamcanion a'i hysbryd fod yn greiddiol i bob datganiad, polisi a deddf os yw'r Llywodraeth o ddifri am gyrraedd y miliwn o siaradwyr a chynyddu'r defnydd dyddiol o'r Gymraeg.

Y datblygiad sydd wedi cael yr effaith fwyaf pellgyrhaeddol ar sefyllfa'r Gymraeg yn y pau cyhoeddus yn ystod y blynyddoedd diwethaf yw cyflwyno safonau'r Gymraeg. Bellach, mae gan 123 o sefydliadau cyhoeddus ddyletswyddau cyfreithiol penodol yn ymwneud â'r Gymraeg. Gall y rheini ymwneud â chyfathrebu neu gynnig gwasanaethau i'r cyhoedd, llunio polisiau neu ddefnyddio'r Gymraeg yn fewnol yn y gweithle.

Y canfyddiad cyffredinol ymhlith siaradwyr Cymraeg yw bod gwasanaethau Cymraeg yn gwella o'r herwydd a'u bod yn gallu defnyddio'r Gymraeg â sefydliadau cyhoeddus os ydynt yn dymuno gwneud hynny. Ond er bod gwasanaethau Cymraeg ar gael yn gynyddol a bod trefniadau'n bod er mwyn hwyluso defnyddio'r Gymraeg, nid oes data dibynadwy ar gael er mwyn dangos faint o ddefnydd sy'n cael ei wneud o'r Gymraeg wrth ymwneud â sefydliadau cyhoeddus. Nid yw'n ofynnol chwaith i'r sefydliadau hynny sydd o dan safonau fonitro'r defnydd a wneir o'r Gymraeg.

Dyblu'r defnydd dyddiol o'r iaith yw ail darged *Cymraeg 2050* ac felly mae angen ystyried yn ofalus, ond ar fyrder, sut i fesur y cynnydd hwnnw mewn modd ystyrlon. Er mwyn gweld cynnydd gwirioneddol, un o'n canfyddiadau cyson yw bod angen gwneud rhagor i hyrwyddo'r gwasanaethau Cymraeg sydd ar gael. Hyd yn oed yn absenoldeb data cadarn, gellir dweud â sicrwydd nad yw'r nifer o bobl sy'n dewis defnyddio gwasanaethau Cymraeg ar hyn o bryd yn cyfateb i'r nifer sy'n medru'r iaith.

Mae hynny'r un mor wir yn achos faint o bobl sy'n defnyddio'r Gymraeg wrth ymwneud â busnesau ac elusennau. Heb fod y Gymraeg ar gael yn amlwg ac yn hwylus a bod gwasanaethau Cymraeg yn cael eu marchnata a'u hyrwyddo, prin yw'r siaradwyr Cymraeg sy'n debygol o ofyn neu gymryd amser i chwilio am y dewis Cymraeg bob tro. Ac felly os nad ydynt yn ymwybodol fod y Gymraeg ar gael, ni fyddant yn defnyddio'r gwasanaeth ac ni fydd cynnydd yn y defnydd a wneir o'r iaith. Gall hynny yn ei dro gael effaith negyddol ar agweddau at yr iaith drwy wneud i sefydliadau a busnesau gwestiynu gwerth buddsoddi yn y Gymraeg o gwbl. Mae sicrhau bod y Gymraeg ar gael yn rhagweithiol ac yn amlwg yn hanfodol felly er mwyn gweld cynnydd yn y nifer sy'n ei defnyddio. Ceir trosolwg o ymdrechion Tîm Hybu'r Comisiynydd, ac eraill, yn y maes hwn yn Rhan 3.

Er canmol y newid sydd wedi dod yn sgil y safonau, mae rhai sefydliadau nad ydynt yn cydymffurfio â'u dyletswyddau iaith yn llawn o hyd. Ar y cyfan mae'n haws derbyn gwasanaethau Cymraeg ysgrifenedig na derbyn gwasanaethau llafar, personol ac ar y pryd. Awgryma hyn fod angen i sefydliadau recriwtio rhagor o siaradwyr Cymraeg, a chefnogi siaradwyr Cymraeg llai hyderus, er mwyn gallu cydymffurfio'n llawn â'r safonau a chynnig gwasanaethau Cymraeg cyson a dibynadwy.

Nid pob sefydliad cyhoeddus sydd dan safonau chwaith, ac mae rhai yn parhau i ddilyn cynlluniau iaith dan drefn Deddf yr Iaith Gymraeg 1993. Daeth i'r amlwg, fodd bynnag, nad yw gwasanaethau sefydliadau sy'n gweithredu cynlluniau iaith ar gael yn Gymraeg i'r un graddau â gwasanaethau sefydliadau sy'n gweithredu safonau'r Gymraeg. Yn hynny o beth, mae'n arwyddocaol bod lwerddon bellach, wrth sylwi ar lwyddiant y safonau, yn dilyn esiampl Cymru drwy symud oddi wrth drefn cynlluniau iaith i ddilyn trefn debyg i'r safonau a geir yma.

Er y diffyg data meintiol o ran cynyddu'r defnydd a wneir o'r Gymraeg, mae Rhan 3 yr adroddiad yn mynd i'r afael â'r graddau y mae gwasanaethau Cymraeg ar gael ynghyd â phrofiadau siaradwyr Cymraeg o'u defnyddio. Cynigir dwy astudiaeth achos yno hefyd sy'n rhoi sylw penodol i'r gwendidau yn y gwasanaethau Cymraeg sy'n bodoli yn y carchardai ac o fewn gofal dementia, gan bwysleisio nad cyfleustra neu ddewis i'w ffafrio yw'r Gymraeg bob tro – gall fod yn anghenraid.

Cyrchu at y miliwn

Haws yw mesur nod amlycaf *Cymraeg 2050*, sef cynyddu nifer y siaradwyr Cymraeg, ac er bod ffigyrau calonogol yn cael eu cyhoeddi'n flynyddol yn sgil yr Arolwg Blynyddol o'r Boblogaeth ac Arolwg Cenedlaethol Cymru, y cyfrifiad yw'r ffynhonnell swyddogol er mwyn mesur y cynnydd tuag at y miliwn. Bydd canlyniadau Cyfrifiad 2021 yn hollbwysig felly i fesur a ydym ar y llwybr cywir i gyrraedd targedau taflwybr y Llywodraeth o weld 600,000 o siaradwyr erbyn 2021.

Mae'r sector addysg wedi bod yn ganolbwynt i'r ymdrech i greu siaradwyr newydd ers rhai blynyddoedd ac mae'r taflwybr i'r miliwn o siaradwyr a osodwyd gan y Llywodraeth yn pwysu'n drwm ar y sector hwn. Teg cydnabod bod y pum mlynedd diwethaf wedi bod yn gyfnod o gynllunio sylweddol yn y maes, ac efallai mai dyna sy'n gyfrifol am y ffaith mai ychydig o gynnydd gwirioneddol sydd i'w weld o hyd yn sefyllfa'r Gymraeg mewn addysg statudol. Un o'r datblygiadau mwyaf arwyddocaol yn ystod y cyfnod adrodd oedd yr ymrwymiad i ddiddymu'r cymhwyster a'r rhaglen addysgu Cymraeg ail iaith a datblygu un continwmm ieithyddol ar gyfer addysgu'r Gymraeg ar draws ysgolion Cymru. Fodd bynnag, nid yw bob tro'n amlwg fod gweledigaeth *Cymraeg 2050* ac ymrwymadau fel yr uchod yn cael eu prif ffrydio'n llwyr i ddatblygiadau allweddol yn y maes fel yn achos y cwricwlwm newydd. Ni fydd modd asesu llwyddiant y datblygiadau hyn oll yn erbyn targedau *Cymraeg 2050* nes iddynt gael eu gweithredu, wrth gwrs.

Er pwysiced y system addysg i'r nod o gyrraedd miliwn o siaradwyr, mae pwys cynyddol bellach yn cael ei roi ar drosglwyddo iaith yn y cartref er mwyn creu siaradwyr Cymraeg a chynnal defnydd cymunedol a chymdeithasol o'r Gymraeg. Tra bo'r rhai a ddysgodd Gymraeg yn yr ysgol yn debygol o ddewis addysg Gymraeg i'w plant hwythau, nid ydynt yn dueddol o drosglwyddo'r Gymraeg ar yr aelwyd. A phan nad yw'r iaith wedi ei throsglwyddo yn y cartref, clywir yn aml nad yw pobl yn defnyddio'r Gymraeg wedi gadael yr ysgol a bod diffyg hyder ganddynt yn eu sgiliau Cymraeg. Mae Llywodraeth Cymru wedi datblygu polisi cenedlaethol yn sgil y canfyddiadau hyn ar drosglwyddo'r iaith o fewn y teulu a fydd yn cael ei weithredu yn ystod y cyfnod adrodd nesaf.

Lle nad yw trosglwyddo'r iaith yn digwydd yn y cartref, trochi plant yn y Gymraeg o oedran ifanc yw'r ffordd orau o feithrin siaradwyr rhugl a hyderus. Ag ymrwymiad y Llywodraeth i gynnig 30 awr yr wythnos o ofal plant am ddim i rieni sy'n gweithio ac sydd â phlant 3 a 4 oed, mae buddsoddiad sylweddol wedi cael ei wneud mewn gofal plant yn ystod y cyfnod adrodd. Ar hyn o bryd, fodd bynnag, mae 77% o'r gwasanaethau gofal plant yng Nghymru yn gweithredu drwy gyfrwng y Saesneg yn bennaf. Ers cyflwyno'r Cynnig Gofal Plant o 30 awr am ddim, roedd 25% o'r holl blant oedd yn manteisio ar y cynllun yn derbyn gofal yn Gymraeg, ond mae'r ganran honno'n amrywio'n fawr yn ôl awdurdod lleol. Roedd 75% o'r plant oedd yn elwa o'r cynllun yn derbyn gofal drwy gyfrwng y Gymraeg neu'n ddwyieithog yng Ngwynedd, Môn, Ceredigion a Sir Gâr, tra bo cyn lleied â 5% yn derbyn gofal yn Gymraeg neu'n ddwyieithog yn nifer o ardaloedd y de ddwyrain.

Cwmpasu pob cymuned

Nid yw'r canrannau uchod yn ddim ond un enghraifft o'r amrywio sydd yn sefyllfa'r Gymraeg mewn gwahanol ardaloedd a chymunedau ar draws y wlad, wrth gwrs. Mae hefyd yn brawf o'r angen i gyflwyno rhagor o ymyraethau yn yr ardaloedd lle nad yw'r Gymraeg yn brif iaith yn ogystal â gwarchod y cymunedau hynny sy'n cael eu hystyried yn gadarnleoedd y Gymraeg.

Yn hynny o beth, mae'r cysylltiad rhwng tai, gwaith ac iaith yn un sy'n parhau i ddenu sylw wrth i bobl ifanc adael ardaloedd gwledig, sy'n aml yn gadarnleoedd i'r Gymraeg, i geisio gwaith. Mae anallu pobl ifanc i fforddio prynu tai mewn ardaloedd gwledig a'r cynnydd mewn pryniant ail gartrefi hefyd yn batrwm cynyddol sy'n newid gwead cymunedau, ac yn un a fydd yn dwysáu eto o bosibl yn sgil pandemig COVID-19 a'r chwyldro sydd wedi bod yn y patrymau gweithio o bell. Yn 2019–20, amcangyfrifwyd bod 38% o'r tai a werthwyd yng Ngwynedd wedi eu prynu fel ail gartrefi neu gartrefi gwyliau, ac roedd y ffigyrau yn debyg ym Môn ac yng Ngheredigion hefyd.

Gwelwyd diffyg cysondeb yn yr ystyriaeth sy'n cael ei rhoi i'r Gymraeg ym mholisiau cynllunio awdurdodau lleol ac nid yw'n glir sut y trosir ystyriaethau yn gweithredu ar lawr gwlad na sut y cânt eu monitro a'u gwerthuso. Nid oes gofyn i awdurdod lleol wneud asesiad o effaith ar y Gymraeg wrth ymdrin â cheisiadau cynllunio unigol, er enghraifft, dim ond fel rhan o baratoi eu cynlluniau datblygu lleol sy'n ymdrin ag ardaloedd ehangach na chymunedau penodol.

Mae *Cymraeg 2050* yn cydnabod pwysigrwydd datblygu economaidd sy'n caniatáu i siaradwyr Cymraeg aros mewn cymunedau Cymraeg neu ddychwelyd i'r cymunedau hynny. Anodd yw canfod tystiolaeth o'r cysylltiad rhwng hyfywedd iaith a chyfleoedd gwaith fodd bynnag heb arbrofi a buddsoddi'n sylweddol yn yr economi yn yr ardaloedd a ystyrir yn gadarnleoedd. Cyflwynodd Llywodraeth Cymru gronfa £2m arbrofol Arfor rhwng 2016–20 ar gyfer creu rhagor a gwell swyddi i gefnogi twf yr iaith ym Môn, Gwynedd, Ceredigion a Sir Gâr. Ond prin yw'r dystiolaeth ar hyn o bryd o lwyddiant y prosiect, ac mae'n bosibl nad yw chwistrelliad untro o arian heb fod iddo ddiben penodol iawn yn ddigon i greu sail dystiolaeth ynghylch y cysylltiad rhwng gwaith ac iaith.

Ynghlwm â'r cymunedau hyn mae diwylliant a gweithgarwch cymdeithasol Cymraeg. Mae'r Urdd a'r mentrau iaith yn parhau i wneud gwaith hanfodol yn cynnal ac yn annog gweithgareddau hamdden a chyfleoedd cymdeithasol yn Gymraeg, a thrafodir eu cyfraniad ymhellach yn Rhan 3. Mae S4C hefyd yn cefnogi ymdrech y Llywodraeth i gyrraedd y miliwn o siaradwyr erbyn 2050 ac wedi datblygu arlwy arbennig i wasanaethu siaradwyr newydd drwy gydweithio â'r Ganolfan Dysgu Cymraeg i Oedolion a'r Mudiad Meithrin, er enghraifft.

Mae ein defnydd o gyfryngau a thechnolegau digidol yn cynyddu o hyd a gwelwyd chwyldro yn ein defnydd ohonynt yn ystod 2020 ag argyfwng COVID-19 yn gorfodi pob agwedd o'n bywydau, fwy neu lai, i symud ar-lein. Mae'n her barhaus i'r Gymraeg geisio dal i fyny â'r datblygiadau yn y maes hwn, ac felly croesawyd cynllun gweithredu technoleg Cymraeg y Llywodraeth yn 2018. Mae'r cynllun yn canolbwyntio ar dechnoleg lleferydd Cymraeg, technoleg cyfieithu a deallusrwydd artiffisial sgysiol a bellach mae 19 o'r 27 pecyn gwaith wedi eu cwblhau neu ar waith.

Yn ystod y cyfnod adrodd hefyd, yn 2016, y gwelwyd y prototeip cyntaf o system cynorthwyydd personol Cymraeg gan Uned Technolegau Iaith Canolfan Bedwyr. Ar y cyfan, araf yw'r datblygiadau mawr ym maes technoleg Cymraeg ac anodd yw dwyn perswâd ar y cwmnïau mawrion i gynnig y Gymraeg yn rhan o'u cynnyrch. Wedi dweud hynny, nid oes angen cefnogaeth y cwmnïau mawrion bob tro er mwyn cael llwyddiant. Mae Ap Geiriaduron yr Uned Technolegau Iaith yn brawf o hynny a chafodd ei lawrlwytho dros 200,180 o weithiau rhwng 2015 a 2020. Enghraifft arall o lwyddiant yn y maes technoleg yw'r Wicipedia Cymraeg sydd bellach yn cynnwys dros 131,000 o erthyglau – trothwy sy'n cael ei ystyried yn arwyddocaol yn rhyngwladol o ran presenoldeb iaith ar lein.

Mae cynnwys y Gymraeg mewn datblygiadau technoleg yn hollbwysig er mwyn iddi barhau i fod yn berthnasol i'n ffordd o fyw heddiw. Ac mae gweld y Gymraeg yn cael ei defnyddio gan siopau'r stryd fawr neu ar y llwyfan rhyngwladol yn effeithio ar ganfyddiad pobl o'r iaith a'i pherthnasedd i fywyd a gweithgareddau pob dydd siaradwyr Cymraeg a'r di-Gymraeg fel ei gilydd.

Sicrhau statws

Mae gan y Gymraeg statws swyddogol yng Nghymru ers 2011, a gwyntyllir yn Rhan 1 sut mae hynny wedi cael ei adlewyrchu mewn amryw ffyrdd dros y cyfnod adrodd. Cafodd y Gymraeg ei defnyddio am y tro cyntaf yn y Goruchaf Lys; daeth yn rhan greiddiol o'r system cyfiawnder gweinyddol yng Nghymru wrth i unigolion allu cwyno wrth y Comisiynydd am ddiffyg gwasanaeth Cymraeg; ac ategwyd statws cydradd testun Cymraeg a Saesneg deddfwriaeth yn Neddf Deddfwriaeth (Cymru) 2019. Ond er rhoi statws swyddogol i'r iaith ym Mesur y Gymraeg, efallai mai cam gwag yw peidio â chrybwyll cynllunio statws a bri'r Gymraeg yn y strategaeth iaith, yn enwedig â hithau wedi colli ei statws 'cyd-swyddogol' yn Ewrop yn sgil Brexit.

Mae'r safonau llunio polisi yn gosod cyfrifoldeb clir ar Weinidogion Cymru a sefydliadau eraill i ystyried sut y gall eu bwriadau effeithio ar sefyllfa'r Gymraeg yn gyffredinol. Dyma sicrhau, drwy statud, fod lle i'r Gymraeg wrth galon llunio polisi yng Nghymru ac mae gweld cyfeiriadau at yr iaith mewn polisiau a deddfwriaeth yn cyfrannu, nid yn unig yn ymarferol ond hefyd yn syniadol at statws a bri'r Gymraeg. Nid mecanwaith i adnabod a lliniaru risgiau o gamwahaniaethu yn erbyn siaradwyr Cymraeg mo'r safonau polisi. Yn hytrach, maent yno i sicrhau bod y penderfyniadau a wneir gan sefydliad yn cyfrannu at yr amcanion o gynyddu'r defnydd o'r Gymraeg a pheidio â thrin y Gymraeg yn llai ffafriol na'r Saesneg. Mae dyletswydd felly i chwilio am effeithiau positif yn ogystal â lliniaru rhai andwyol.

Mae sawl datblygiad polisi arwyddocaol wedi bod o ran y Gymraeg dros y pum mlynedd diwethaf, ac megis dechrau mae'r daith o weithredu'r polisiau hynny'n ymarferol. Gwelwyd wrth i'r safonau ddod i rym bod cyflwyno newid sylweddol i drefn yn gallu arwain at newidiadau cadarnhaol yn sefyllfa'r Gymraeg. Bydd yn sicr angen rhagor o bolisiau radical mewn sawl maes er mwyn gweld newid sylweddol dros y blynyddoedd nesaf ac er mwyn gweld Cymru lle mae nifer y siaradwyr Cymraeg a'r defnydd a wneir o'r iaith ar gynydd.

Comisiynydd y
Gymraeg
Welsh Language
Commissioner

0345 6033 221

post@cyg-wlc.cymru

[@ComyGymraeg](https://twitter.com/ComyGymraeg)

[ComisiynyddyGymraeg](https://www.facebook.com/ComisiynyddyGymraeg)

[comisiynydd-y-gymraeg-welsh-
language-commissioner](https://www.linkedin.com/company/comisiynydd-y-gymraeg-welsh-language-commissioner)

www.comisiynyddygyymraeg.cymru